

The Relevance of Theme and Time in Narrative "Time Construction"

Gelareh Ganjizadeh¹, Fazlollah Khodadadi^{2*}, and Yaser Dalvand³

1. M.A. student of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. E-mail: gelaregangi1998@gmail.com
2. Corresponding Author, Associate Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. E-mail: khodadadi@hum.ikiu.ac.ir
3. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. E-mail: 70dalvand@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 13/06/2023

Received in revised form:
03/10/2023

Accepted: 08/10/2023

Keywords:

Narrative Science,
Time,
Zeitstruktur,
Meaning production.

ABSTRACT

The point of view of the present research is another look at the concept of time in literature and its purpose is to study and explain the surface construction and deep construction of narratives by insisting on the element of "Time Construction." The author believes that in addition to the time of the incident and the time of the narration, there is also a third time - based on the space, incident and theme - in the story, which is the result of the interweaving of the incident with the time of its occurrence outside the story. In other words, sometimes the author delicately makes a connection between bitter events in winter or night and happiness in spring or daylight, and this combination - which of course has various forms - is interpreted as "Time Construction." What forms the basis of the current research is how to produce meaning as a result of this time transformation based on space and incident and its interweaving with the time of nature in fiction literature. The author has tried by citing limited (but accurate) evidence, while analyzing the dimensions of "Time Construction" in narratives, to explain the process of producing meaning. The results of the present research show that the appropriateness of theme and time in fiction leads to four narrative structures that are involved in the process of creating meaning.

Cite this article: Ganjizadeh, G., Khodadadi, F., Dalvand, Y. (2025). The Relevance of Theme and Time in Narrative "Time Construction". *Research in Narrative Literature*, 14 (3), 245-264.

© The Author(s).
DOI: 10.22126/rp.2023.9224.1790

Publisher: Razi University

Extended Abstract

Introduction:

Narrative is one of the easiest and most practical tools for humans to express events, internal states, and sensory experiences. It has permeated not only the realm of imagination but also the reality of modern life. According to Brannon Thomas, “narrative is one of the pillars of our identity as humans and is fundamentally important for understanding how time is processed in our minds, as well as for the functioning of memory and our perception of our own identity” (Thomas 1400:19). Narrative has multiple dimensions and is evident in cinema, literature, history, theater, and more.

One of the categories and subtle elements in narratives is the element of “time”. The element of time in narrative includes two areas: “story time (measured by century, day, hour, etc.) and the number of lines and pages) (Zhou, 2015, p. 51). Story time refers to the chronological time of events, which is a quantitative dimension and can be measured using tools. The purpose of this study is to examine the concept of time from a different perspective. Rather than measuring the duration of events. The authors aim to explore the relationship between natural time and the fictional time within certain narratives. Our focus is on the narrated time in the story, which is anchored to an external temporal framework and is referred to as “constructed time” in narratology.

Methodology:

We believe that narrative involves a change in character, event, and time. In other words, a narrative involves a text that has a change at the end compared to the beginning, and this change sometimes occurs in character (a thief who repents), event (beginning with conflict and conflict, ending with calm and tranquility), or time (night-day/winter-spring).

The present research focuses on the study of superstructure (the plot structure of the narrative) and deep structure (the analysis of time structure and its relationship with other story elements in the process of meaning production). Its goal is to examine the relationship between the type of event, in terms of content, and the timing of its occurrence in natural time.

Results and Discussion:

The transition from bitter events in winter and night to happiness in spring and summer, or vice versa, is a prominent feature of this narrative category. An in-depth analysis of this transition leads to the creation of meaning and its artistic application, revealing the hidden structural elements within the narratives. The research results also indicate that there are fixed forms of the relationship between time and incident in the narratives, which contribute to the production of meaning. For example, bitter narratives often begin in winter or at night and continue through the bitterness of these times, typically lacking a happy ending. Conversely, narratives that start in spring are filled with joy and happiness and conclude in spring.

The present research identifies four distinct forms of the relationship between time and incident (time-structure) and examines their roles in the deep structure of narratives and the production

of meaning. Beyond being a key component in narrative formation, the element of time also significantly influences the relationship between incident and meaning production. The explanation of the superstructure and deep structure of narratives reveals another hidden form of time called "time-structure", which shows the temporal context of the formation of events in calendar time (day and night and seasons) in stories and shares a kind of interweaving between external time and the themes of the event in the narrative.

Conclusion:

The element of time, in addition to being one of the influential components in the formation of narratives, also plays a significant role in the relationship between the event and the production of meaning. The explanation of the superstructure and deep structure of narratives expresses another hidden form of time under the title of "time-structure", which shows the temporal context of the formation of events in calendar time (day and night and seasons) in stories and shares a kind of interweaving between external time and the themes of the event in the narrative.

تناسب مضمون و زمان در «زمان ساخت» روایی

گلاره گنجی زاده^۱ | فضل الله خدادادی^{۲*} | یاسر دالوند^۳

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد، زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی ره، قزوین، ایران.
رایانامه: gelaregangi1998@gmail.com
۲. نویسنده مسئول، استادیار، زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی ره، قزوین، ایران.
رایانامه: khodadadi@hum.ikiu.ac.ir
۳. استادیار، زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی ره، قزوین، ایران. رایانامه:
dalvand70@hum.ikiu.ac.ir

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۲۳

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۷/۱۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۱۶

واژه‌های کلیدی: روایت‌شناسی، زمان، زمان ساخت، تولید معنا.

دیدگاه پژوهش حاضر نگاهی دیگر به مفهوم زمان در ادبیات و هدف آن مطالعه و تبیین روساخت و ژرف ساخت روایت‌های داستانی با تمسک به عنصر «زمان ساخت» است. نگارنده بر این باور است که علاوه بر زمان حادثه و زمان روایت، زمان سومی نیز -با تکیه بر فضا، حادثه و مضمون- در داستان وجود دارد که حاصل عجین‌شدگی حادثه با زمان رخداد آن در بیرون داستان است؛ به طوری که گاه نویسنده با ظرافت بین حوادث تلخ در زمستان یا شب و خوشی‌ها در بهار یا روشنایی روز ارتباط برقرار کرده و این تلفیق - که البته صور گوناگونی دارد - به «زمان ساخت» تعبیر می‌گردد. آنچه اساس پژوهش حاضر را تشکیل می‌دهد، چگونگی تولید معنا بر اثر این دگرذیسی زمانی مبتنی بر فضا و حادثه و عجین‌شدگی آن با زمان طبیعت در ادبیات داستانی است و نگارنده کوشیده است با ذکر شواهد محدود (اما دقیق)، ضمن تحلیل ابعاد «زمان ساخت» در روایت‌ها، فرایند تولید معنا را مورد تبیین قرار دهد. نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که، تناسب مضمون و زمان در ادبیات داستانی منجر به ساختارهای روایی چهارگانه‌ای می‌شود که در فرایند خلق معنا دخیل هستند.

استناد: گنجی زاده، گلاره؛ خدادادی، فضل الله؛ دالوند، یاسر (۱۴۰۴). تناسب مضمون و زمان در «زمان ساخت» روایی. پژوهشنامه ادبیات داستانی، ۱۴ (۳)، ۲۴۵-۲۶۴.

حق مؤلف © نویسندگان.

DOI: 10.22126/rp.2023.9224.1790

ناشر: دانشگاه رازی

۱. پیشگفتار

روایت از سهل‌ترین و دم‌دست‌ترین ابزارهای کاربرستی بشر برای بیان رخدادها، حالات درونی، دیده‌ها و شنیده‌هاست و نه تنها در جهان تخیل، بلکه در واقعیت زندگی امروزین ما نیز رخنه کرده است و به زعم برانون تامس «روایت یکی از ارکان هویت ما به منزله انسان است و برای فهم نحوه پردازش زمان در ذهن‌مان، هم‌چنین برای عملکرد حافظه و ادراک ما از هویت خودمان، اهمیتی اساسی دارد» (تامس، ۱۴۰۰: ۱۹). روایت ابعاد متفاوتی دارد و در سینما، ادبیات، تاریخ، نمایش و ... دیده می‌شود. یکی از مقوله‌ها و عناصر ظریف در روایت‌های داستانی عنصر «زمان» است. عنصر زمان در روایت شامل دو حیطه است: «زمان داستان» (اندازه‌گیری براساس قرن، روز و ساعت و ...) و زمان روایت (قابل اندازه‌گیری بر اساس تعداد سطرها و صفحات) (ژوو، ۱۳۹۴: ۵۱). زمان داستان همان زمان حوادث است که یک محور کمی است و می‌توان با ابزارهایی آن را اندازه‌گیری کرد. داعیه پژوهش حاضر نگرستن به مفهوم زمان از مقوله‌ای دیگر است. در این جا قصد اندازه‌گیری زمان حوادث را نداریم، بلکه بر آنیم تا رابطه بین زمان‌های طبیعت و حادثه داستانی را در برخی از روایت‌ها کشف کنیم. تکیه ما در این سنجش زمان روایت شده در داستان است که بر محوریت یک زمان بیرونی استوار است و در روایت‌شناسی «زمان ساخت» تأمید می‌شود.

این عنصر بر جنبه‌های ضرباهنگ متن، شمّ زبانی و نشانه‌های درون متنی‌ای تأکید دارد که به نوعی بین حادثه و زمان رخداد آن ارتباط برقرار می‌کند. «بهار و زمستان و تقابل‌های این دو از مضمون‌های رایج در ادبیات ایرانی هستند و کمتر شاعری است که از پرداختن به آن غافل مانده باشد» (میرزا ابوالقاسمی، ۱۳۸۶: ۷۷). به همان مقدار که زمستان در ادبیات نشانه و نمادی از رخوت و سیاهی است، بهار نمادی از طراوت، شادابی و سرخوشی است. بر همین اساس گاه در ادبیات داستانی شاهد داستان‌هایی با اپیزودهای سیاه و تلخ حاوی مضامین ناخوشایند هستیم که زمان رخداد آن‌ها در فصل زمستان است و نویسندگان به تعبیری بین فضای داستان و زمان برونی آن (در طبیعت) ارتباط برقرار کرده است و به محض رسیدن بهار، کنشگران روایت از سختی به آسانی می‌رسند و به طرز ظریفی این گشایش با بهار قرین می‌گردد. در واقع «در ادبیات فارسی بهار همراه با طراوت و رقص درختان سرمست از باد،

1. Tamse

2. JHooe

3. Zeitstruktur

در کنار جویباری روان و سرچشمه‌هایی روشن همراه است با تجسم یک رویای عاشقانه و اغلب در تقابلی قوی با خزان برگ‌ریز و سردی رنگ باخته زمستان که کوس خاموشی و هجران و سوز و گدازی عاشقانه را در خود نهفته دارد» (همان: ۷۹). این ارتباط زمانی - حادثه‌ای در روایت شناسی به اصطلاح «زمان ساخت» تعبیر می‌شود و در مقوله مطالعات روساخت روایت قرار می‌گیرد؛ به عبارت ساده‌تر «زمان ساخت» همان زمان مبتنی بر طبیعت (فصل‌های چهارگانه) به فراخور فضای داستان و ایزودهای تلخ و شیرین آن است. در گلیه مرد، زمان و حادثه در آغاز روایت ارتباطی معنا دار برقرار کرده‌اند، هم‌چنان که صادق چوبک در داستان بلند *عروسک فروشی*، بین زمستان و حادثه پیوند زده است. *پسرک لبو* فروش ساخته صمد بهرنگی در زمستانی سرد وارد کلاس می‌شود و دستان نحیفش را بر بخاری می‌گیرد و در *سایه ملخ*، نوشته محمد رضا بایرامی، *پسرک چوپان* در شبی تاریک و *تار با اجنه و شیاطین* سر جنگ دارد. این نمونه‌های کوچک - اما دقیق - نشان می‌دهد که *زمان ساخت* نقش ویژه‌ای در تفاسیر معنایی - روایی روایت‌های داستانی ایفا می‌کند؛ به طوری که عناصر زمانی چون: زمستان، شب، غروب، پاییز و تاریکی هر کدام به نوعی در روساخت روایت‌های داستانی با مضمون، فضا و حادثه مرتبط و در تولید معنا و تفسیر روایت نیز موثراند.

۱-۱. پرسش‌های پژوهش

پژوهش حاضر در پی پاسخ به پرسش‌های زیر است:

- چگونه زمان ساخت در روساخت و ژرف ساخت داستان بروز می‌کند و موجب ایجاد معنا می‌گردد؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

در باب نشانه و نشانه معنانشناسی^۱ صاحب‌نظرانی چون: حمیدرضا شعیری، علی عباسی و مرتضی بابک معین در آثاری متعدد قلم فرسایی کرده‌اند و در ایران از پیش تازان و بزرگان این علم به شمار می‌آیند که نظریات آنان می‌تواند دریچه‌هایی جدید در باب فرایند تولید معنا در روایت‌ها در اختیار محققان قرار دهد. واژه زمان ساخت، اصطلاحی است که نخستین بار آن را فلکی (۱۳۸۲) در برابر اصطلاح آلمانی Zeitstruktur وضع کرده است و در حوزه نقد ادبی فارسی به آن پرداخته نشده است. البته ناگفته نماند که پژوهش‌هایی چند در باب نقش و نماد زمستان در شعر فارسی نوشته شده است و در

مقولهٔ زمان روایت نیز کتاب‌های متعددی در ادبیات داستانی نوشته و ترجمه شده است و در این جا به چندی از پژوهش‌های نزدیک به این پژوهش در حیطهٔ نقد ادبی اشاره می‌نمایم:

میرزا ابوالقاسمی (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان: «زمستان در ادبیات و بازتاب آن در نقاشی ایرانی» اشاره ضمن نمادین بودن زمستان و معانی رخوت و سستی در آن، به بازتاب این معانی در نقاشی ایرانی نیز اشاره کرده و چندین پورتره مینیاتوری را مورد بررسی قرار داده است. عطارزاده (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان: «بازتاب تحولات سیاسی جامعه در شعر حماسی اخوان ثالث مورد مطالعه: شعر زمستان»، به بررسی نمادین بودن زمستان و ارتباط آن با حوادث این شعر روایی پرداخته است، اما تاکنون پژوهشی که به طور اخص به وجههٔ روایی-معنایی زمان در روایت‌های داستانی بپردازد، توسط هیچ کس نوشته نشده است، بر همین اساس انجام پژوهشی از این دست را نه تنها لازم بلکه ضروری دانستیم.

۱-۳. روش پژوهش و چارچوب نظری

بر این باوریم که روایت دربرگیرنده نوعی تغییر در شخصیت، حادثه و زمان است. به عبارت دیگر روایت شامل متنی است که در انتهای آن تغییری نسبت به ابتدا وجود داشته باشد و این تغییر گاه در شخصیت (دزدی که توبه کرده است)، حادثه (شروع با اختلاف و کشمکش، پایان با سکون و آرامش) و یا زمان (شب-روز/ زمستان-بهار) رخ می‌دهد. پیکرهٔ پژوهش حاضر بر اساس مطالعهٔ روستاخت (ساختار پیرنگ روایت) و ژرف ساخت (مطالعهٔ زمان ساخت و ارتباط آن با دیگر عناصر داستان در فرایند تولید معنا) شکل گرفته است و هدف آن مطالعهٔ ارتباط بین نوع حادثه از نظر مضمون و زمان رخداد آن بر حسب زمان طبیعت است.

۲. پردازش تحلیلی موضوع

در روایت‌شناسی^۱ دو گونهٔ زمان وجود دارد: زمان روایت و زمان متن. منظور از زمان روایت «زمانی است که به نحوهٔ روایت راوی یا نویسنده مربوط می‌شود» (بامشکی، ۱۳۹۲: ۳۲۸). زمان در روایت به معنای ارتباط زمانی میان داستان و متن (گفتمان روایی) است و زمان متن روایی و زمان درون متنی نیز نامیده می‌شود. بر اساس نظر سیمور چتمن، زمان روایت عبارت است از «زمانی که تکمیل کردن گفتمان به طول می‌انجامد» (چتمن، ۱۳۹۰: ۷۱). زمان روایت واحد مشخصی ندارد و گاه سال‌ها از وقایع زندگی شخصیت‌ها در یک پاراگراف می‌آید. هم‌چنین فاصلهٔ زمانی خوانش یک متن از

خواننده‌ای به خواننده دیگر متفاوت است و نمی‌توان به درستی معیار ثابتی برای زمان روایت در نظر گرفت» (قاسمی‌پور، ۱۳۸۷: ۱۲۷). منظور از زمان داستان «طول مدت رویدادهای گزارش شده در روایت است» (چتمن، ۱۳۹۰: ۷۱). منظور از زمان متن همان زمان برون متنی است که با ثانیه و دقیقه و ساعت محاسبه می‌شود و مربوط به نظم واقعی حوادث و رویدادهاست. زمان متن زمان برون متنی نیز نامیده می‌شود. اتفاقات داستان دارای توالی زمانی است و بر اساس نظم و ترتیب زمانی اتفاق می‌افتد. «این دوگانگی زمانی کمک می‌کند دریابیم یکی از عملکردهای حکایت این است که زمانی را در زمان دیگر مستحیل کند. این دوگانگی نه تنها یکی از بارزهای حکایت سینمایی، بلکه در حکایت شفاهی و در تمامی لایه‌های پرداخت زیبایی‌شناختی آن وجود دارد» (ژنت، ۱۴۰۰: ۴۱).

۲-۱. زمان ساخت در ادبیات داستانی

زمان ساخت مفهومی ورای زمان روایت و زمان متن است و به نوعی ارتباط بین حادثه و زمان طبیعت در عالم خارج را نشان می‌دهد و به شکلی عجین‌شدگی این دو عنصر را با یک‌دیگر به نمایش می‌گذارد که صورتی تلخ یا شیرین دارد. زمان ساخت بر مبنای عناصری هم‌چون: موتیو/ مضمون، حادثه و فضای داستان به وجود می‌آید و عنصری چند بعدی است. به زبان ساده‌تر برای تحلیل زمان ساخت در روایت‌های داستانی فقط تکیه بر حادثه ثمربخش نیست، بلکه دیگر عناصر از قبیل مضمون و فضای روایت نیز تأثیری چشم‌گیر دارد. «مضامین یک اثر ادبی اغلب در لفافه هستند و یا به صورت غیر-مستقیم بیان می‌گردند» (کهنمویی‌پور و دیگران، ۱۳۸۱: ۸۸۳). اما این لفافه‌گویی اغلب با مضامین دیگر روایت در ارتباط است و در تفسیر داستان به تأثیر از کلیت عناصر قابل تحلیل است. یکی از این عناصر تأثیرگذار، «زمان» است. قصد نگارنده در این پژوهش تعریف، بیان انواع و تفسیر زمان در داستان نیست، بلکه بر آن است تا بُعد دیگری از زمان، یعنی «زمان ساخت» و کارکردهای آن در تحلیل روایت را مورد بررسی قرار دهد. زمان ساخت به نوعی ترکیب حادثه و زمان خاص وقوع و ختم آن بر اساس زمان طبیعت است که در تحلیل‌های نشانه‌شناسی داستان تمسک به آن در تولید معنا و چگونگی آن مفید است.

۲-۲. ابعاد روایی و معنایی زمان ساخت در ادبیات داستانی

زمان ساخت به نوعی ارتباط شکل‌گیری حوادث تلخ و شیرین و ختم آن‌ها به تلخی یا شیرینی در فصل‌های مختلف طبیعت را نشان می‌دهد به گونه‌ای که اکثر حوادث شیرین در بهار یا روز شروع و یا

با شیرینی به بهار ختم می‌شوند، حوادث سیاه و تلخ در زمستان یا شب شروع می‌شوند و با تلخی در زمستان یا شب پایان می‌یابند، اما عکس این قضایا نیز صادق است ممکن است حادثه‌ای تلخ در زمستان آغاز شود و هم‌زمان با فرا رسیدن بهار پایان شیرینی داشته باشد، و یا حادثه‌ای شیرین در بهار آغاز شود، اما در زمستان به تلخی به پایان برسد. این صورت‌های چهارگانه «زمان ساخت» در روایت‌های داستانی کلاسیک و معاصر به وفور دیده می‌شود.

-بعد روایی- ساختاری زمان ساخت در روایت‌هایی که شروعی با زمستان یا شب و حادثه‌ای غم بار دارند، اما در انتها به روشنایی روز یا بهار و خوشی ختم می‌شوند.

نمونه‌ای در ادبیات کلاسیک

مدح علی بن محمد، سروده منوچهری دامغانی

رو ساخت روایت:

روساخت روایت قصیده‌ای مدحی در تعریف و تمجید از پادشاه وقت است و شاعر در یک متن روایی در قالب حکایتی زنجیره‌وار سیر ورود به تاریکی و خروج به روشنایی را به تصویر کشیده است. روایت با سیاهی شروع می‌شود و به نور ختم می‌گردد. تحلیل ژرف ساخت روایت فرایند تولید معنا را در بستر زمان ساخت روایت به خوبی ترسیم می‌کند.

۳-۲. ژرف ساخت و زمان ساخت روایت

منوچهری دامغانی در قصیده‌ای که در مدح علی بن محمد سروده است، آغاز روایت را با حادثه‌ای تلخ در شبی دیجور و تاریک آغاز می‌کند:

شبی گیسو فروهشته به دامن پلاسین معجر و قیرینه گرز
شبی چون چاه بیژن تنگ و تاریک چو بیژن در میان چاه او من
(منوچهری، ۱۳۸۴: ۵۲)

اما آن‌جا که می‌خواهد بر آمدن علی بن محمد و دستگیری او از گرفتاران را به تصویر بکشد، حادثه و زمان ساخت آن عوض شده و هم‌زمان با بر آمدن خورشید (روز شدن و غلبه نور بر تاریکی) این زمان با پیدا شدن علی بن محمد عجین شده است و او تاریکی را به روشنی بدل کرده است:

سر از البرز بر زد قرص خورشید چو خون آلوده دزدی سر ز مکمن
 به کردار چراغ نیم مرده که هر ساعت فزون گرددش روغن
 چنان آهنگری کز کوره تنگ به شب بیرون کشد تفسیده آهن
 پدید آمد هلال از جانب کوه بسان زعفران آلوده محجن
 رسیدم من به درگاهی که دولت ازو خیزد چو رمانی ز معدن
 به درگاه سپهسالار مشرق سوار نیزه باز خنجر اوژن
 علی بن محمد میر فاضل رفیع الینات صادق الظن
 (همان: ۵۲)

در این روایت همان گونه که از زمان ساخت آن بر می آید، آغاز آن با سیاهی، تنهایی و بدبختی است و این تاریکی‌ها با تاریکی شب (زمان ساخت بیرونی طبیعت) هم زمان گردیده است، اما هر چه روایت به جلو می‌رود و اقتضای مدح در قصیده ایجاب می‌کند که پادشاهی بر آید و عالم، رثوف و دستگیر باشد به طوری که به این سیاهی‌ها پایان دهد، این اتفاق هم زمان با صبح و آغاز روشنایی عجبین می‌گردد (ارتباط خوشی‌ها با زمان ساخت روایت) و علی بن محمد هم چون خورشیدی درخشان طلوع می‌کند و به تاریکی‌ها پایان می‌دهد. همان گونه که ملاحظه شد، در این نوع از زمان ساخت در ادبیات کلاسیک آغاز با تلخی و زمان آن شب است، اما پایان با خوشی و زمان ساخت آن روز است، یعنی بین مضمون حادثه و زمان آن ارتباط برقرار است. در ادبیات معاصر نیز شاهد این ارتباط هستیم.

۲-۳-۱. نمونه‌ای در ادبیات معاصر: پسرک لبو فروش اثر صمد بهرنگی

تعمق در روساخت روایت‌های داستانی نشان می‌دهد که زمان ساخت به صور گوناگونی در ادبیات داستانی متجلی می‌گردد، یکی از این نمونه‌ها، داستان‌هایی هستند که در آغاز با زمستان و نخوت و سستی آغاز می‌گردند و حادثه‌ای غم بار دارند، اما در انتها این غم با رسیدن بهار به خوشی و خوشحالی و فرج مبدل می‌گردد. به عنوان مثال صمد بهرنگی در داستان «پسرک لبو فروش»، که با زمستان و سرما شروع می‌شود، پسرکی لبو فروش را از زبان راوی داستان که یک معلم است، در روستایی به نمایش می‌گذارد که پدرش را از دست داده، مادرش فلج است و برای تأمین معاش خود و تنها خواهرش در روستا لبو می‌فروشد:

«چند سال پیش در دهی معلم بودم. مدرسه ما فقط یک اتاق بود که یک پنجره و یک در به بیرون داشت... ده روز پیش تر نبود من به ده آمده بودم که برف بارید و زمین یخ بست. شکاف-های در و پنجره را کاغذ چسباندیم که سرما تو نیاید. روزی برای کلاس چهارم و سوم دیکته می گفتم. کلاس اول و دوم بیرون بودند. آفتاب بود و برف ها نرم و آبکی شده بود. از پنجره می دیدم که بچه ها سنگ و لگردی را دور کرده اند و بر سر و رویش گلوله برف می زنند. تابستان ها با سنگ و کلوخ دنبال سگ ها می افتادند، زمستان ها با گلوله برف. کمی بعد صدای نازکی پشت در بلند شد: آی لبو آوردم، بچه ها! لبوی داغ و شیرین آوردم!... از مبصر پرسیدم: مش کاظم، این کیه؟ مش کاظم گفت: کس دیگری نیست، آقا... تاری وردی است، آقا زمستان ها لبو می فروشد... می خواهی بش بگویم بیاید تو» (بهرنگی، ۱۳۸۴: ۱۷۰).

این قطعه از داستان گویای ادعای ماست و نشان می دهد که اولاً این اتفاقات در پاره آغازین داستان است و دوماً در زمستان و سرما رخ داده است (زمان ساخت و ارتباط بین حادثه و زمان). هم چنین نشانه هایی هم چون: «سگ، کتک خوردن، تابستان و زمستان، صدای نازک و ...» در متن وجود دارد که در بخش تولید معنای روایت از آن ها مدد خواهیم جست. همان گونه که در تبیین زمان ساخت در بخش مقدمات پژوهش نقل کردیم، زمان ساخت تلفیق زمان و حادثه در روایت است. حال که دانستیم زمان روایت در این متن زمستان است، بر آنیم تا ادعای مان را ثابت کنیم و ارتباط بین حادثه و زمان روایت را تحلیل نماییم، چه ادعا نمودیم که در زمان ساخت، حادثه به تبع زمان سیاه، نکبت بار و غمناک است.

در این داستان وقتی روایت را ادامه می دهیم، با حادثه ای غم بار مواجه می شویم. در ادامه داستان آمده است:

«من در را باز کردم و تاری وردی با کشک سابی لبوش تو آمد. شال نخی کهنه ای بر سر و رویش پیچیده بود. یک لنگه از کفش هایش گالش بود و یک لنگه اش از همین کفش های معمولی مردانه. کت مردانه اش تا زانوهایش می رسید. دست هاش توی آستین کشش پنهان می-شد. نوک بینی اش از سرما سرخ شده بود. روی هم ده دوازده سال داشت. سلام کرد. کشک سابی را روی زمین گذاشت. گفت: اجازه می دهی آقا دست هام را گرم کنم؟ بچه ها او را کنار بخاری کشاندند. من صندلی ام را بش تعارف کردم. نشست. گفت: نه آقا.

همین جور روی زمین هم می توانم بنشینم.

من به روی تاری وردی نگاه کردم. لبخند شیرین و مردانه‌ای روی لبانش بود... گفت: هر کسی کسب و کاری دارد دیگر، آقا... ما هم این کاره‌ایم. من گفتم ننه‌ات چه‌اش است تاری وردی؟ گفت: پاهاش تکان نمی خورد. کد خدا می گوید فلج شده، چی شده. خوب نمی دانم من، آقا. گفتم: پدرت... حرفم را برید و گفت: مرده. یکی از بچه‌ها گفت: بش می گفتند عسگر قاچاقچی، آقا.

تاری وردی توی برف می رفت طرف ده و ما صدایش را می شنیدیم که می گفت: آی لبو!... لبوی داغ و شیرین آوردم. دو تا سگ دور و برش می پلکیدند و دم تکان می دادند» (همان: ۱۷۲).

این قطعه از داستان نشانگر معصومیت، کودک کاری، سادگی، بدبختی و ظاهر فقیر تاری وردی است. لباس‌ها و کفش‌هایی که بر تنش ناراست می آید، نشستن بر زمین، اجازه گرفتن برای گرم کردن دست‌ها، مادر فلج، پدری که دیگر بالای سرش نیست و نگاه بچه‌های کلاس به او، همگی نشانه‌های سیاهی، نخوت و بدبختی تاری وردی است و به نوعی با زمان بیرونی روایت (زمستان) عجین شده و نویسنده بین زمان و حادثه ارتباط برقرار کرده است. توصیفاتی که نویسنده از این شخصیت به نمایش می گذارد، نمایانگر پاکی و زلالی شخصیت روستایی و سختی کشیده‌ای است که گویا خواننده آن را در برابر چشمان خود می بیند، لمسش می کند و با او هم ذات پنداری می کند. بهرنگی با اشرافیتی که بر منطقه جغرافیایی آذربایجان عصر خود دارد به خوبی توانسته است فقر و محرومیت مردمان این خطه را در عصر خود در قالب شخصیت تاری وردی به نمایش بگذارد. شخصیت مردانه‌ای که از تاری وردی به نمایش می گذارد و حرف او که در موقعیت نگاه تحقیرآمیز بچه‌ها می گوید: «گفت: هر کسی کسب و کاری دارد دیگر، آقا... ما هم این کاره‌ایم» (بهرنگی، ۱۳۸۴: ۱۷۱). زمان ساخت انتهای داستانی را به سمت خوشی و تلاش منجر به نتیجه می برد به طوری که در انتهای داستان، زمستان (نخوت و سستی) به بهار و تابستان (خوشی و سرمستی و فراوانی) بدل می شود و حادثه سیاه و تحقیرآمیز جای خود را به سربلندی و گشایش می دهد: «امسال تابستان برای گردش به همان ده رفته بودم، تاری وردی را توی صحرا دیدم، با چهل پنجاه بز و گوسفند. گفتم: تاری وردی، جهیز خواهرت را آخرش جور کردی؟ گفت آره عروسی هم کرده... حالا هم دارم برای عروسی خودم پول جمع می کنم» (همان: ۱۷۷).

همان گونه که از انتهای روایت بر می آید، زمان ساخت (ارتباط و عجین شدگی زمان و حادثه) به

گونه‌ای است که با چرخشی تمام زمستان و سرما جای خود را به گرما بخشیده و حادثه تلخ تبدیل به خوشی و شادی گردیده است. در ادامه به چگونگی تولید معنا به تمسک از زمان ساخت در این داستان می‌پردازیم.

۲-۳-۲. بعد معنایی زمان ساخت در ژرف ساخت داستان پسرک لبو فروش

برای مطالعه فرایند تولید معنا ابتدا از عنوان داستان شروع می‌کنیم. «آغاز و پایان نقش بسزایی در پیکره‌بندی یک داستان دارد» (اسلامی، ۱۴۰۴: ۶). عنوان «پسرک» در نام داستان «پسرک لبو فروش» نشانگر کافی با معانی سه گانه: تحقیر (از طرف بچه‌های کلاس)، تصغیر (لاغری و نحیفی) و تحیب (دوست داشته شدن تاری وردی از طرف خواننده یا روایت شنو) است.

تحقیر از این جهت که هر یک از بچه‌های کلاس، در بدو ورود او به کلاس اطلاعاتی از زندگی او در اختیار معلم می‌گذارند که هم‌چون آوار بر سرش خراب شده و باعث تحقیر او می‌شود: «گفتم: پدرت... حرفم را برید و گفت: مرده. یکی از بچه‌ها گفت: بش می‌گفتند عسگر قاچاقچی، آقا» (همان: ۱۷۰). هم‌چنین در ادامه داستان یکی دیگر از بچه‌ها حادثه تلخ دعوای تاری وردی با حاجی قلی را که به خواهرش نظر سوء داشته است بر ملا می‌کند:

«رضا قلی گفت: آقا، حاجی قلی بی‌شرف خواهرش را اذیت می‌کرد. با نظر بد بش نگاه می‌کرد، آقا.

ابوالفضل گفت: آ... آقا... تاری وردی می‌خواست، آقا، حاجی قلی را با دفه بکشدش، آ...» (همان: ۱۷۲).

علاوه بر این کاف به کار رفته در عنوان پسرک نشانه تصغیر و کوچک بودن تاری وردی از نظر جثه و پشتوانه‌های دیگر اجتماعی و اقتصادی است. پسرکی که هم سن بچه‌های کلاس چهارم ابتدایی است و از روی فقر در روستا لبو می‌فروشد، قاعدتاً کودک کار است و لباس‌هایی که بر تن دارد نشان می‌دهد که از نظر موقعیت اجتماعی نیز صغیر است: «شال نخ‌ی کهنه‌ای بر سر و رویش پیچیده بود. یک لنگه از کفش‌هایش گالش بود و یک لنگه‌اش از همین کفش‌های معمولی مردانه. کت مردانه‌اش تا زانوهایش می‌رسید. دست‌هایش توی آستین کتش پنهان می‌شد. نوک بینی‌اش از سرما سرخ شده بود. روی هم ده دوازده سال داشت» (همان: ۱۷۱). لبو فروشی آن هم در روستایی محقر با مردمانی تو سری خورده و فقیر درآمدی بسیار ناچیز برای پسرکی که پدر ندارد و مادرش زمین گیر است بسیار اندک

است. انتخاب فصل سرما و خمول زمستان برای زمان برون متنی این روایت به انگیزه نمایش سکون و سکوت زندگی تاری وردی بوده است. هیچ سرخوشی و شادی‌ای در زندگی این پسرک دیده نمی‌شود. اما رفتار و گفتارش از او شخصیتی دوست داشتنی (تجلی کاف تحیب) خلق کرده است که هر مخاطبی او را دوست دارد و با او احساس هم بوم‌پنداری می‌کند: «سلام کرد. کشک سابی را روی زمین گذاشت. گفت: اجازه می‌دهی آقا دست‌هام را گرم کنم؟ بچه‌ها او را کنار بخاری کشاندند. من صندلی‌ام را بش تعارف کردم. نشست. گفت: نه آقا. همین جور روی زمین هم می‌توانم بنشینم. من به روی تاری وردی نگاه کردم. لبخند شیرین و مردانه‌ای روی لبانش بود... گفت: هر کسی کسب و کاری دارد دیگر، آقا... ما هم این کاره‌ایم» (همان: ۱۷۱). این ادب و متانت تاری وردی از وی شخصیتی دوست داشتنی و ساده خلق کرده است که مورد پسند روایت شنوایان است. علاوه بر این نویسنده در پاره آغازین روایت سگی را به تصویر می‌کشد که بچه‌ها او را آماج کتک قرار داده‌اند: «از پنجره می‌دیدم که بچه‌ها سگ ولگردی را دور کرده‌اند و بر سر و رویش گلوله برف می‌زنند. تابستان - ها با سنگ و کلوخ دنبال سگ‌ها می‌افتادند، زمستان‌ها با گلوله برف» (بهرنگی، ۱۳۸۴: ۱۷۰).

به نوعی نویسنده خواسته است فلاکت و بیچارگی سگ را با تاری وردی در یک راستا نشان دهد. هر دو از بچه‌های روستا حقارت می‌بینند یکی فیزیکی و دیگری زبانی. نه تابستان از زخم زبان و دست اینان در امانند و نه تابستان. جالب این است که این تقارن بین حالت سگ و تاری وردی در هنگامی که کلاس را ترک می‌کند و فریاد فروش لبو را سر می‌دهد در صحنه‌ای این گونه به تصویر کشیده می‌شود: «تاری وردی توی برف می‌رفت طرف ده و ما صدایش را می‌شنیدیم که می‌گفت: آی لبو!... لبوی داغ و شیرین آوردم. دو تا سگ دور و برش می‌پلکیدند و دم تکان می‌دادند» (همان: ۱۷۱). سگ‌هایی که از طرف بچه‌های روستا گلوله برف نصیب‌شان شده و مورد آزار قرار گرفته‌اند، به تاری وردی نزدیک می‌شوند و برایش دم تکان می‌دهند که خود نشانگر هم درد بودن و هم سطح بودن آن‌ها با تاری وردی و ارتباط موقعیتی آنان است. بهرنگی در پس این زمان ساخت زمستانه و حوادث سیاه زندگی تاری وردی در پی ایجاد معنایی بوده است که به تبعیت از زمان و حوادث داستان و نشانه‌های گفته شده قابل برداشت است. در ادامه واکاوی ژرف ساخت این روایت به تابستان و گشایش در زندگی تاری وردی می‌رسیم که خود نشانه‌ای از بدیل یافتن آسایش پس از سختی است. تلاش و کوششی که به بار نشسته و حوادث شیرینی که همزمان با بهار و تابستان در زمان ساخت روایت جای حقارت و نکبت را گرفته است. بهرنگی نویسنده‌ای با صبغه سوسیالیسم اجتماعی است و در آثارش به

مشکلات توده مردم فقیر و آرزوها و دنیای شان می‌پردازد. این اثر بر آن است تا تصویری از زندگی روستانشینان عصر خویش را به تصویر بکشد: «امسال تابستان برای گردش به همان ده رفته بودم. تاری وردی را توی صحرا دیدم، با چهل پنجاه بز و گوسفند. گفتم: تاری وردی، جهیز خواهرت را آخرش جور کردی؟ گفت: آره. عروسی هم کرده ... حالا هم دارم برای عروسی خودم پول جمع می‌کنم. آخر از وقتی خواهرم رفته خانه شوهر، نهم دست تنها مانده. یک کسی می‌خواهد که زیر بالش را بگیرد و هم صحبتش بشود ... بی ادبی شد. می‌بخشی ام، آقا» (همان: ۱۷۷).

۲-۳-۳. نمونه دوم: مسخ اثر فرانتس کافکا

بعد روایی - ساختاری زمان ساخت در روساخت روایت

در مسخ اثر فرانتس کافکا نیز شاهد یک روساخت روایی متشکل از زمان ساخت هستیم که منجر به ایجاد معنا در روایت گردیده است. در روساخت روایت شاهدیم که حادثه در زمستان اتفاق می‌افتد و کل فصل زمستان را در بر می‌گیرد و دقیقاً روز آخر مارس به پایان می‌رسد. حادثه از این قرار است «یک روز صبح، وقتی گرگوار زامزا از خواب آشفته بیدار شد. دید در تخت خواب خود به حشره‌ای بزرگ تبدیل شده است. بر پشت سخت و زره مانندش افتاده بود و اگر سر را کمی بالا می‌گرفت، شکم بر آمده و قهوه‌ای رنگ خود را می‌دید که لایه‌هایی از پوست خشکیده و کمانی شکل، آن را به چند قسمت تقسیم می‌کرد... چشم به پنجره دوخت و هوای گرفته صدای خوردن قطره‌های باران به لبه فلزی پنجره به گوش می‌رسید - سخت غمناکش کرد» (کافکا، ۱۳۸۴: ۹۸). زمان داستان حدود سه ماه طول می‌کشد. داستان در اواخر پاییز یا اوایل زمستان آغاز می‌شود و در اوایل بهار به پایان می‌رسد. زمان ساخت در این داستان نقش ویژه‌ای در تفسیر داستان ایفا می‌کند.

«گرگوار زامزا زمانی به یک حیوان تبدیل می‌شود که هوا سرد و گرفته است، آنچه که با شرایط دردناک او همسانی دارد، رنگ قهوه‌ای پوست او نیز با آن فضای تیره هم‌خوانی دارد. داستان زمانی پایان می‌گیرد که یک روز بهاری آفتابی است که با پایان رنج‌های او و هم‌چنین با احساس شادی خانواده‌اش (به خاطر خلاص شدن از شر گرگوار) هم آهنگی می‌یابد» (فلکی، ۱۳۸۲: ۸۱).

تعمق در زمان ساخت روایت در مطالعه روساخت نشان می‌دهد که نویسنده در ابتدا از مشقت‌های گرگوار سخن به زبان می‌آورد و فضایی سنگین، پر استرس، ناشناخته، پرفشار و ترسناک خلق می‌کند.

این فضا که عواملی چون: سوسک شدن گرگوار و عجیب بودن این حالت برای او، هم‌چنین حضور پیشکار در خانه‌اش و مادام صدا زدن او از طرف خانواده و پیشکار و سپری شدن زمان و رفتن ترن در ایجاد آن نقش داشته‌اند، همگی در زمستان و فضایی مغموم و تیره رخ می‌دهند به طوری که باعث فشار، ملال و خستگی مخاطب داستان نیز می‌گردد.

ماجرای داستان از آغاز صبح شروع می‌شود و در ابتدا مشقت‌ها و تلاش‌های بی‌فرجام گرگوار برای لباس پوشیدن، آماده شدن برای رفتن به سر کار و تلاش او برای چرخاندن کلید قفل درب اتاق به نمایش گذاشته می‌شود: «گرگوار از خود پرسید: چه به سرم آمده؟ کابوسی در کار نبود... در وضع فعلی نمی‌توانست به پهلوی بغلتد. با هر نیرویی هم خود را به راست می‌کشید، باز تاب می‌خورد و به پشت برمی‌گشت... و سرانجام وقتی دست از تلاش کشید که در پهلوی خود دردی ناآشنا، گنگ و خفیف احساس کرد... ولی کار کماکان مشکل بود، به ویژه از آن رو که هیکلش بیش از اندازه پهن بود. برای از جا بلند شدن دست و بازو نیاز بود، ولی او به جای دست و بازو، پاهای فراوانی داشت که مادام در جنب و جوش بودند و از او فرمانی نمی‌بردند... به کمک صندلی خود را آرام آرام به سمت در کشید. آن‌جا صندلی را رها کرد، تنه خود را روی در انداخت و سر پا ایستاد. کف پاهای نحیفش کمی چسبناک بود. سپس تلاش کرد با دهان کلید را در قفل بچرخاند...» (کافکا، ۱۳۹۲: صص ۹۸-۱۰۲-۱۰۸). در ادامه روایت با زندگی مشقت بار گرگوار در زیر تختی تاریک و بی‌نور مواجهیم و مرارت‌ها و سختی‌های زندگی‌اش با سیاهی، خمول و سکوت همراه است. وجودش مشقت بار، سنگین، مشمژکننده و نفرت‌آور است. اغلب درب اتاقش قفل است و در سکوتی سنگین زیر تختی تاریک به سر می‌برد. این حالت خانواده را نیز خسته کرده است. روزی پدرش حین عصبانیت سیبی به سمتش پرت می‌کند و زخم ناشی از ضربه سیب که غالباً با دردی ملتهب همراه است، او را آزار می‌دهد «سیب گندیده پشتش و اطراف ملتهب آن را که از غباری نرم پوشیده بود، کم‌تر حس می‌کرد. خانواده خود را با محبت و نیکی به یاد آورد، گفته بودند باید گورش را گم کند» (همان: ۱۴۷). بعد از آن ضربه کاری و زخم ناشی از آن، زندگی گرگوار در سرایشی افول قرار می‌گیرد «گرگوار در تاریکی به دور و بر چشم‌گرداند. به زودی کشف کرد که قادر نیست از جای خود بجنبد» (همان). سپس یک صبح زود وقتی مستخدمه برای نظافت اتاق گرگوار می‌آید، او را خشک و بی‌حرکت و در حالت مرده می‌یابد. ماجرای داستان از این لحظه به سمت خوشی و آسودگی به پیش می‌رود، چرا که عامل سرافکندگی، زشتی، انزجار و نفرت مرده است و با مرگش بار سنگینی از دوش خانواده برداشته

شده است. زمان ساخت روایت نیز حکایت از گرم شدن هوا و پایان ماه مارس (زمستان) دارد: «خانم زامزا با لبخندی غمناک گفت: گرته، بیا کمی پیش ما. گرته هم بی آن که از نگاه کردن به جسد دست بردارد، پشت سر پدر و مادر خود به اتاق رفت. مستخدمه در را بست و پنجره را کاملاً باز کرد. صبح به آن زودی، هوای تازه کمابیش با گرما آمیخته بود. ماه مارس رو به پایان بود» (همان: ۱۴۸).

سپس خانواده در یک روز گرم بهاری به استراحت و گردش می‌پردازند: «تصمیم گرفتند آن روز را به استراحت و گردش بگذرانند. گذراندن یک روز بی کار و تلاش نه فقط حق‌شان بود، بلکه به شدت به آن نیاز داشتند... سپس هر سه با هم آپارتمان را ترک کردند. ماه‌ها می‌شد که چنین کاری نکرده بودند. با تراموا به بیرون شهر رفتند. پرتو گرم خورشید سراسر واگنی را که فقط آن‌ها در آن نشسته بودند، فراگرفته بود. آسوده خاطر به صندلی‌های خود ادامه دادند و درباره آینده به گفتگو ادامه دادند» (همان: ۱۵۱).

در این داستان شاهد ارتباط زمان ساخت روایت و حادثه هستیم که «نظمی بر آن‌ها حاکم است. گفتمان ادبی در ذات خود ادبیات نهفته است... رابطه‌های متقابل بی‌شماری در متن ادبی برقرار است که به دو گروه تقسیم می‌شوند: روابط میان عناصر حاضر یا روابط حضوری و رابطه میان عناصر حاضر و غایب یا روابط غیابی» (بارت و دیگران، ۱۴۰۰: ۷۹). در این داستان در بخش عناصر حضوری، سیاهی و تلخی و مشقت‌های رنج‌آور در ماه مارس (زمستان) آغاز می‌شود و زندگی گرگوار و سیاهی آن در تمام زندگی خانواده رسوخ کرده است و به نوعی رخوت و سستی بی‌رمق زمستان و عجین شدن آن با این وقایع سیاه معنایی خاص (در تنگنا بودن و سیاهی) ایجاد نموده است. آنچه در سراسر داستان به تلقین این معنا و ارتباط آن با زمان ساخت می‌انجامد، وجود کدهای متعددی چون: نور کم رمق و بیمار، سکوت سیاه، درب‌های قفل شده، قطرات باران درشت خاکستری، هوای تیره و تاریک، صداهاى مبهم در راهروها، حرف‌های نیمه خورده، تنهایی، بی‌حوصلگی، بد رفتاری و ناتوانی در حرکت است که با زمستان و سستی زمان طبیعت عجین شده است. در انتهای روایت، آن‌گاه که گرگوار بر اثر ضربه سبب روز به روز نحیف‌تر می‌شود و می‌میرد، ماه مارس (زمستان طولانی) نیز به بهار منجر می‌شود و آفتاب کم‌رمق جان می‌گیرد و گرما می‌دهد و زمان ساخت بهار برای خانواده نیز سرخوشی، آینده‌نگری، پویایی، سفر و لذت از زندگی را در قالب یک سفر خوش به دنبال دارد.

۲-۳-۴. بعد روایی - ساختاری زمان ساخت در روایت‌هایی که شروعی با طوفان، زمستان، شب و حادثه‌ای غم‌بار دارند و این حالت تا انتهای روایت ادامه دارد.

نمونه‌ای در ادبیات کلاسیک

در ادبیات منظوم کلاسیک فارسی شاهد کاربست و ارتباط زمان ساخت با حادثه در روایت هستیم. به عنوان مثال در داستان رستم و سهراب، فردوسی زمان آغاز حادثه تلخ را به صورت براعت استهلال با زمان شکل‌گیری تند بادی رحمی در طبیعت عجین کرده است:

اگر تند بادی برآید ز کنج به خاک افکند نارسیده ترنج
(فردوسی، ۱۳۸۹: ۱۷۵)

اگر چه آغاز داستان به نوعی نشان از پایان تلخ آن دارد و فردوسی این پایان تلخ را با افتادن ترنج-های نارس از درخت نشان داده است که خود نشان‌دهنده جوان نارس (سهراب) است که به دست تند باد زمانه و با دخالت رستم کشته می‌شود، این تلخی در پایان داستان نیز در زمان ساخت شب و تاریکی خود نمایی می‌کند و آنجایی هم که روز فرا می‌رسد باز گرد و غبار و تیرگی غالب است. آن‌جا که سهراب به دست رستم کشته می‌شود و سهراب او را آگاه می‌کند که نام پدرش رستم است و حتماً رستم کین سهراب را از او خواهد گرفت، رستم با شنیدن این سخن و آگاهی از این که پسرش را کشته است، بسیار غمگین می‌شود و زمان داستان در تاریکی فرو می‌رود و این تاریکی تا پایان داستان مادام تکرار می‌گردد، دیگر خبری از روشنایی نیست و یا همه جا را غبار و خاک فرا گرفته است:

چو بشنید رستم سرش تیره گشت جهان پیش چشمش همه خیره گشت
(همان: ۱۸۱)

تهمتن ز گفتار او خیره گشت جهان پیش چشمش همه تیره گشت
(همان: ۱۸۲)

بریدن دو دستم سزاوار هست جز از خاک تیره مبادم نشست
چه گویم چرا کشتمش بی گناه چرا روز کردم برو بر سیاه؟
سپه پیش تابوت می راندند بزرگان به سر خاک بفشانند
تنش را بدان نام داران نمود تو گفתי که از چرخ برخاست دود
(همان: ۱۸۲-۱۸۹).

نمونه ابیات فوق که از متن داستان رستم و سهراب استخراج گردیده است، زمان ساخت سیاهی و

غبار حاکم بر داستان در موقعیت‌های مختلف مواجهه افراد با تابوت سهراب را نشان می‌دهد. خاک تیره، دود، سیاه شدن روز و بی‌سو شدن چشم از نشانه‌های زمان تاریکی است و با حادثه تلخ روایت قرین گردیده و در تولید معنای سوگ و تلخی نقشی برجسته دارد. بی‌دلیل نیست که فردوسی نیز از این داستان این گونه یاد می‌کند:

یکی داستان است پر آب چشم دل نازک از رستم آید به خشم
(فردوسی، ۱۳۸۹: ۱۹۵)

داستان پر آب چشم، یعنی فضایی مغموم، گرفته و ماتم‌زده و این فضا به مدد عناصر زبانی، جزئی-نگری در توصیفات نمایش گونه، مظلومیت و البته زمان ساخت روایت پدید آمده است و تبیین ژرف ساخت روایت نیز بر همین ارتباط بین عناصر تأکید می‌کند.

۲-۴. نمونه‌ای در ادبیات معاصر

عروسک فروشی / صادق چوبک

در میان نویسندگان معاصر، صادق چوبک داستانی نسبتاً بلند به نام «عروسک فروشی» خلق کرده است که زمان ساخت در القای معنای روایت نقشی برجسته دارد. روساخت روایت شامل نشانه‌هایی است که فقر و فلاکت پسرکی بی‌خانمان را به تصویر می‌کشد. در این داستان نیز - مثل پسرک لبو فروش - شاهد پسرکی و سگی همراه او هستیم. در این روایت نیز توله سگ نشانه‌ای از فقر و فلاکت غالب بر حیوان و انسان است. زمان روایت زمستان است و حادثه در روساخت روایت، داستان پسرکی بی-هویت، سرگردان و گداست که در زمستانی سرد با دزدی و گدایی گذران عمر می‌کند، چند بار توسط پلیس به دام می‌افتد و در شبی سرد و برفی در حالتی بسیار خشن یخ می‌زند و می‌میرد.

۲-۵. تحلیل ژرف ساخت روایت و نقش زمان ساخت در شکل‌گیری معنا

در آغاز داستان با زمان ساخت زمستان و شب مواجهیم: «کسی چنان برف سنگین و سرمای سرسام‌آوری را در پاییز به یاد نداشت شامگاه بود که ناگهان سوز گزنده‌ای تو پوش‌ها سوت کشید و دنبالش در اندک زمانی، دل آسمان گرفت و ابر سفیدی که کم کم خاکستری شد چاله چوله‌های نیلی آسمان را پر کرد و هنوز شب به نیمه نرسیده بود که شهر زیر پلاس برف به خواب رفت» (چوبک، ۱۳۵۲: ۴۸). در این فضای سنگین و سرد که از یک شب سرد زمستانی حکایت دارد، با حادثه‌ای دردناک مواجهیم، پسرکی گرسنه، توسری خورده، بی‌خانمان و سرگردان که توله سگی نیز همراه خود دارد:

«پسرک توله سگ حنایی چاقالویی گرفته بود تو بغلش و در آغوش هم تو درزگاهی کم عمق خانه‌ای که بالکنی رویش سقف کشیده بود از خود بی خود شده بودند هیچ کدام خواب نبودند در حال غش بودند. غشی که سرما و گرسنگی به آن‌ها داده بود. توله تو بغل پسرک بود و سر پسرک رو پشت او افتاده بود. زیر گلوی گرم توله رو ساعد پسرک بود و انگشتان کرخت پسرک لای موهای توله فرو شده بود. کز کرده بودند و روی هم مچاله شده بودند» (همان).

در آغاز داستان، حادثه و زمان ساخت با هم قرین شده و هر دو نشانه اتفاقاتی سیاه و سنگین‌اند. پسرک که با کاف تصغیر نوشته شده و توله سگ که آن هم کوچک و صغیر شمرده شده، هر دو در زیر آوار بدبختی و فقر مانده‌اند. پسرک مقصد و مأمن مشخصی ندارد، هر بار که با برخورد پلیس مواجه می‌شود، به مقصدی نامعلوم به راه می‌افتد: «نمی‌دانست به کجا، اما به راه می‌افتاد. تا بالای زانوهای تو برف چال می‌شد. برف بر رخ سیاه شب سفیداب مالیده بود. گالش‌های گل و گشادش که از لاستیک قرمز تویی اتومبیل آپارات شده بود از پایش بیرون می‌آمد و تو برف می‌ماند. لق لق می‌خورد و تعادلش گم می‌شد. پیاده‌رو تنها و تهی جلوش دهن گشوده بود. توله سگ به دنبالش رو برف تلو تلو می‌خورد» (همان: ۵۰). گرسنگی و تحقیر پسرک در کل داستان نمایان است. هیچ کس کمکش نمی‌کند و بر اثر فشار گرسنگی وارد خانه‌ای شده عروسکی می‌دزد و بر آن است تا عروسک با فروشد و چیزی برای خوردن تهیه کند: «تو خیابان جلوی زن فربه‌ی را که نفس زنان تو برف‌ها پارو می‌کشید گرفت و گفت: «خانوم یه عروسک فروشی. زنک سرش داد زد: برو گم شو! نزدیک بود سر بخورم. این تعصب شبی کی عروسک می‌خواد؟!» (همان: ۵۳). وقایع داستان از یک غروب سرد و برفی زمستان آغاز می‌شود و یک شب بلند زمستان زمان برده و بامداد صبح روز بعد با این صحنه به پایان می‌رسد: «بامداد دیگر روز هنوز برف می‌آمد... سینه‌کش دیوار خیابان عده‌ای دور یک چیزی جمع شده بودند که پسرک کنج‌له شده‌ای بود که روش برف گرفته بود و چند تا سکه دور و ورش رو برف پخش بود...» (همان: ۵۶).

همان‌گونه که ژرف ساخت روایت نشان می‌دهد «شخصیت اصلی عروسک فروشی بز هکاری رانده شده از جامعه است که از مواهب اجتماعی برخوردار نیست و در جمع آحاد جامعه پذیرفته نمی‌شود. به قشری تحتانی در جامعه تعلق دارد و بی‌خانمان است. از راه آفتابه دزدی و دله دزدی گذران عمر می‌کند و هویت مشخصی ندارد» (پاینده، ۱۳۹۱: ۳۲۹). اگر چه روایت از نوع ناتورالیستی است و تنازع بقا توسط پسرک و سگ همراهش را به تصویر می‌کشد، اما در این تحقیق به دنبال ارتباط زمان ساخت با

تولید معنا در روایت هستیم. تمام وقایع داستان در غروب، شب و زمستان می‌گذرد. هیچ نور و آفتابی در داستان جلوه‌گر نیست. تنها یک مرتبه نور کم‌رملی از شعاع قوسی آفتاب پهنه باریکی از کنج دیواری را روشن می‌کند که در برابر سرمای استخوان‌سوز بی‌فایده است. نقش زمان ساخت در این روایت از ابتدا تا انتها ایجاد مقارنت بین حوادث و زمان رخوت و سستی یعنی زمستان است و هیچ‌گاه به بهار و خوشی ختم نمی‌شود. چوبک با تمسک به حادثه و زمان ساخت آن (زمستان و شب) در پی بیان نکته‌ای تراژیک و غم‌بار از زندگی انسان‌های بدبخت در عصر خود بوده است. در واقع «چوبک با درکی هوشمندانه از ماهیت این نوع داستان، زمان و مکان را به نشانه‌هایی فراگیر از مرگ تبدیل می‌کند» (همان: ۳۳۶). آنچه مسلم است این است که «نشانه با قرار گرفتن در نظامی فرایندی به تولید معنا می‌پردازد، معنایی که منجمد و ایستا نیست، زیرا فرایندی که نشانه معناها در آن قرار می‌گیرند، پویا و پایان‌ناپذیر است» (شعیری، ۱۳۹۲: ۲).

با این اوصاف نقش زمان ساخت در شکل‌گیری، تأثیرگذاری و القای معنایی خاص در ادبیات فارسی و ادبیات داستانی نکته‌ای غیرقابل انکار و بسیار تأثیرگذار است و در کنار دیگر عناصر داستانی تأثیر بسزایی در شکل‌گیری و قوام پیرنگ روایت دارد.

۳. نتیجه‌گیری

عنصر زمان علاوه بر این که یکی از مؤلفه‌های تأثیرگذار در شکل‌گیری روایت‌هاست، نقش به سزایی نیز در ارتباط بین حادثه و تولید معنا بر عهده دارد. تبیین روساخت و ژرف ساخت روایت‌ها بیان‌کننده صورت پوشیده دیگری از زمان تحت عنوان «زمان ساخت» است که این مقوله از زمان، بستر زمانی شکل‌گیری حوادث در زمان تقویمی (روز و شب و فصول سال) را در داستان‌ها نشان می‌دهد و نوعی عجین‌شدگی بین زمان بیرون با تم‌های حادثه در روایت را به اشتراک می‌گذارد. شروع وقایع تلخ با زمستان و شب و ختم به خوشی در بهار و تابستان یا بالعکس از ویژگی‌های بارز این مقوله در روایت است که تحلیل آن در ژرف ساخت منجر به تولید معنا و کاربست هنری آن می‌گردد و زوایای پنهان ساختاری در روایت‌ها را بر ملا می‌سازد. هم‌چنین نتایج تحقیق نشان می‌دهد که صورت‌های ثابت این ارتباط (زمان و حادثه) نیز در روایت‌ها وجود دارد که در تولید معنا سهیم است. مثلاً روایت‌هایی تلخ که با زمستان یا شب شروع و تا انتها در تلخی زمستان یا شب روایت می‌شوند و عاقبت خوشی ندارند، یا روایت‌هایی که در بهار آغاز می‌شوند، سراسر شادی و خوشی هستند و در بهار نیز به اتمام می‌رسند.

دستآورد پژوهش حاضر چهار صورت متفاوت از این ارتباط بین زمان و حادثه (زمان ساخت) و نقش آن‌ها در ژرف ساخت روایت و تولید معنا را در روایت‌های داستانی ترسیم نموده است.

کتابنامه

اسلامی، اسماعیل. (۱۴۰۴) «بررسی عنوان، آغاز و پایان در داستان‌های محمود تیمور و جمال‌زاده»، پژوهشنامه ادبیات داستانی، دوره چهاردهم، شماره ۲، پیاپی ۵۲، ۱-۲۵.

<https://doi.org/10.22126/rp.2025.11532.2042>

بارت، رولان و دیگران. (۱۴۰۰) *درآمدی به روایت‌شناسی*، ترجمه هوشنگ رهنما، تهران: هرمس.

بامشکی، سمیرا. (۱۳۹۲) *روایت‌شناسی داستان‌های مثنوی*، تهران: هرمس.

بهرنگی، صمد. (۱۳۸۴) *قصه‌های بهرنگ*، تهران: روزبهان.

پاینده، حسین. (۱۳۹۱) *داستان کوتاه در ایران (داستان‌های رئالیستی و ناتورالیستی)*، تهران: نیلوفر.

تامس، برانون. (۱۴۰۰) *روایت مفاهیم بنیادی و روش‌های تحلیل*، ترجمه حسین پاینده، تهران: مروارید.

چتمن، سیمور. (۱۳۹۰) *داستان و گفتمان*، ترجمه راضیه سادات میرخندان، تهران: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما.

چوبک، صادق. (۱۳۵۲) *روزاول قبر*، تهران: جاویدان.

ژنت، ژرار. (۱۴۰۰) *گفتمان حکایت - جستاری در تبیین روش*، مترجمان: آذین حسین‌زاده، کتایون شهر راد، تهران: نیلوفر.

ژوو، ونسان. (۱۳۹۴) *بوطیقای رمان*، ترجمه نصرت حجازی، تهران: علمی فرهنگی.

شعیری، حمید رضا. (۱۳۹۲) *تجزیه و تحلیل نشانه - معناشناسی گفتمان*، تهران: سمت.

فلکی، محمود. (۱۳۸۲) *روایت داستان - تئوری‌های پایه داستان‌نویسی*، تهران: بازتاب نگار.

قاسمی‌پور، قدرت‌الله. (۱۳۸۷) «زمان و روایت»، *نقد ادبی*، ش ۲، ۱۴۳-۱۲۲.

کافکا، فرانز. (۱۳۹۲) *داستان‌های کوتاه کافکا*، ترجمه علی اصغر حداد، تهران: ماهی.

میرزا ابوالقاسمی، محمد صادق. (۱۳۸۶) «زمستان در ادبیات و بازتاب آن در نقاشی ایرانی»، *نگره*، شماره ۵، ۷۷-۸۹.

References

Eslami, I. (2024). "Study of the Title, beginning and end in the stories of Mahmoud Teimur and Jamalzadeh", *Journal of Fiction Literature*, 14(12), 1-25. (In Persian).

- Barrett, R. (2021). *An introduction to Narratology*. Tehran: Hermes Publications. (In Persian).
- Bameshki, S. (2012). *Narratology of Masnavi stories*, Tehran: Hermes Publications. (In Persian).
- Behrangi, S. (2004). *Tales of Behrang*, Tehran: Rozbahan Publications. (In Persian).
- Payandeh, H. (2012). *short stories in Iran (realistic and naturalistic stories)*, Tehran: Niloofar Publications. (In Persian).
- Tams, B. (2021). *Narrative of fundamental concepts and methods of analysis*, Tehran: Morvarid Publications. (In Persian).
- Chatman, S. (2011). *Story and discourse*, Tehran: Center for Islamic Research of Radio and Television Publications. (In Persian).
- Chobak, S. (1973). *The first day of the grave*, Tehran: Javidan Publications. (In Persian).
- Genet, G. (2021). *Anecdotal Discourse - An Inquiry into the Explanation of Method*, Tehran: Niloofar Publications. (In Persian).
- Zhuo, V. (2014). *Novel Boutique*, Tehran: Ilmi Farhani Publications. (In Persian).
- Shayiri, H. (2012). *analysis of the sign-semantics of the discourse*, Tehran: Samt Publications. (In Persian).
- Falaki, M. (2012). *Narrative story - basic theories of story writing*, Tehran: Reklafnegar Publications. (In Persian).
- Ghasemipour, Q. (2008). "Time and Narration", *Literary Criticism Quarterly*, 2(7), 122-143. (In Persian).
- Kafka, F. (2012). *Kafka's short stories*, Tehran: Mahi Publications. (In Persian).
- Mirza Abolqasmi, M. (2006). "Winter in literature and its reflection in Iranian painting", *Negre Research Quarterly*, 5(5), 77-89.
- Feizi, H., & others. (2016). "A Comparative Study of the Metanarrative Element in the Story of Gypsy by the Fire by Moniro Ravanipour and If a Night Winter Night by Italo Kaline". *Baharestan-e Sokhan Quarterly*, 13(31), 17-40. (In Persian).